

Savaş Tarihi Yazımında Sözlü Tarihin Önemi: Pülümür Direnişi Örneği

(Yusuf ARSLAN)*

ÖZET

Geleneksel tarih yazıcılığı içinde seslerini duyuramayanların ifade araçlarından biri sözlü tarih olmuştur. Çünkü sözlü tarih ile sıradan insanların deneyimlerinin bilimsel bir değer kazanmasına alan açılmıştır. Ülkemizde sözlü tarih denildiğinde buna en çok karşı çıkanlar yine tarihçilerdir. Bu kesim yazılı belge dışında kalan sözlü belgelere üstten bakmak gibi bir tutumdan nadiren uzak kalabilir. Daha okul sıralarında yazılı kaynaklara belge denilmesi yönündeki ısrarlı vurgu buna yol açar. Ancak sözlü tarihçiler sözlü kaynaklar olmadan yazılan tarihin doğru bir aktarım yapmadığı gibi kısıtlı bir içeriğin adına tarih denildiği konusunda anlaşmaktadır. Pülümür örneğindeki savaş hatıralarını konu alan bu makale yeni bilgiler sunması bakımından tarihi bir belgedir. Ayrıca tarih ders kitaplarında bahsedilmeyen bir savaşa dair pek çoğu hayatta olmayan tanıklıkların da açık edilmesidir. Diğer taraftan sözlü kaynaklar olmaksızın yapılan tarih yazıcılığının sınırlarını ifşa etmesi bakımından aynı konuyu işleyen öteki makalelerle mukayeseye yarayan bilimsel bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, Savaş tarihi, Pülümür, Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı-Ermeni Savaşı, Dersim-Rus Savaşı

Importance of Oral History in War History Writing: Pülümür Example

One of the means of expression of those who cannot make their voices heard in traditional historiography is oral history. Oral history enables voices of ordinary people to be materialised as a scientific data. When we talk about oral history in our country, it is mostly refused by the historians. Unfortunately, they have an attitude of disregarding narratives if they are not documented. Even in school education, a document is considered to be written and recognised account of someone. Oral historians defend the value of oral narrative and that history would only reflect part of historical experience without oral narratives. This article, focusing on example of Pulumur, is a new historical document as it presents new information. It also reveals an account of a war that is not included in history books and reveals many of the witnesses to this war. In addition, many of the survivors of a war that is not mentioned in the history textbooks are also exposed. On the other hand, it is a scientific text which is used to compare the other articles that process the same subject in terms of revealing the boundaries of historiography without oral sources.

Keywords: Oral history, War history, Pülümür, Ottoman-Russian war, Ottoman-Armenian war, Dersim-Russian war.

* Doç. Dr. Batman Üniversitesi. dryusufarslan@gmail.com

1. Giriş

Türkiye’de tarihçiler genellikle kendilerine olan aşırı özgüvenleriyle bilinirler. Onlardaki bu özgüvenin kaynağı eski yazıyı okuyabiliyor olmalarından gelir. Az sayıda insanın sahip olduğu bu özel okuma kabiliyeti ilgi çekicidir. Uzmanına, hakikatin eşiklerinde dolaşan birisi gibi hissettirir. Tarihçilerimiz arasında bu özel okuma bilgisine sahip olmayanın bilgisi neredeyse tüm zamanlarda küçümsenmiştir. Çünkü onlara göre özel okuma gerektiren söze konu belgeler geçmişin tek doğruluk kaynağıdır. Ancak kayıt tuturan, kayıt tutan ve kaydın tutulduğu yerlerin güvenliğine ilişkin tarih felsefecilerinin yaptığı eleştiriler bu kaynakların tartışmasız tarih aktarımı yapmakta sınırları olduğunu gösteriyor. Böylece, tarih içinde seslerini duyuramayanların sesi olarak tarif edilen sözlü tarih, tarihin yazılmasında başvurulması gereken bir tarih yazıcılığı olarak öne çıkıyor. Kyvig ve Marty sözlü tarihi, “...*tarihi olaylarla ilgili birinci elden bilgiye sahip kişilerden elde edilen bilgiyi kaydetmenin ve bunu toplam tarihsel bilgiye eklemenin bir yolu...*” (2011: 73) olarak tanımlamaktadır. Thompson’a (2006:23) göre sözlü tarih, insanları dinleyerek hatıralarını kaydedip yorumlamaktır. Counce (2008:8) için sözlü tarih, tarihçilerin dayandıkları kaynakları tamamlayan belgeler olarak ifade edilir.

Danacıoğlu’nun (2008:135) ifade ettiği gibi sözlü tarih ismini 1942 yılında “oral history” olarak kullanan ilk araştırmacı Gould’dur. İlk sözlü tarih bölümü Amerika’da Columbia Üniversitesi’nde 1948 yılında kurulmuştur” (Somersan, 2007: 369).

Arşiv kayıtlarının güvenilirliğini dahi tartışmaya açmayan bazı tarihçiler sözlü kaynakları dikkate almadıklarından belge fetişisti olmak şeklinde bir eleştiriye muhatap kalırlar. Belge fetişisti eleştirisi yapanların söylemek istediği şey bir topluma ait olan historik üretimlerin sadece yazılı form olarak üretilip aktarılmadıklarıdır. Görmelerini istedikleri şey sözlü kaynakların tarih yazıcılığında yarattığı imkanlara burun kıvrılmasıdır. Tarih araştırmaları yazılı kaynaklarla yapılabileceği gibi sözlü kaynaklarla da yapılabilir. Hatta sözlü kaynaklardan elde edilen bilgi çeşitliliği yazılı kaynaklarınkinden daha zengin, diri ve fazladır. Hatta bazı araştırmalarda sözlü kaynaklar arşive dayalı belgelerin önüne geçmiş, tarihsel bilginin gerçek kaynağı olarak görülmüştür. Thukydides’in Poloponez Savaşları, İbn-i Haldun’un Mukaddime’si yada Katip Çelebi’nin sözlü kaynakları olmaksızın historia hakkında

söyledikleri daima yarım ve eksik kalmaz mıydı? Sade historik değil, teolojik pek çok konu sözlü kaynak temellidir. İncil ve Kur'an kitap haline getirilirken yazılı kaynakların yanında sözlü kaynaklardan da yardım alınarak kitap haline getirilebilmiştir. Buhari, Müslim, Tirmizi vb hadis yazarları, sözlü kaynaklar olmadan hadis kitapları yazabilirler miydi? Bütün toplumlarda bulunan destan, söylence, hikâye, adet, gelenek yazılı olmasa da kaynak niteliğindedir ve tarih yazıcılığında belge olarak kullanılırlar. Sözlü kaynakların belge olarak kullanılmasına daha fazla alan açılması ile ilgili tartışma 2000'den beri konuşulmasına karşın konuyla ilgili tarihçi kesimindeki muhafazakârlık yüzünden düş kırıklığı şeklinde devam etmektedir. Zekeriya Kurşun'un 2010 yılında Söğüt ve Bilecik çevresinde düzenlenen "*Söğüt'ten Üç Kıtaya Uluslararası Osmanlı Sempozyumu*"nda belirttiği gibi "tarihçiler sahaya inmeden tarih yazıyorlar."

Halen sözlü tarihsel bilgilere karşı eski yazı uzmanı tarihçiler arasında kalıp önyargılar sürüyor olsa da bugün artık daha çok sayıda insan sözlü tarihin genel tarihin bir tamamlayıcısı olduğunu kabul etmektedir. Bunu, konusu sözlü tarih olan yüksek lisans, doktora tezlerinde görülen nicel artış da doğrular. Tarih Vakfı'nın sözlü tarih çalışmalarında öncülük eden bir kurum olarak bu türden çalışmalara ilgi gösterip merkezinde tutmasıyla da yukarıdaki fikri destekleyebiliriz. Bu ilgi sahipleri, sözlü tarih araştırmalarının sunacağı zengin bilgiler ile tarihi olayların karanlıkta kalan taraflarının daha aydınlık olduğu, yanı sıra, tarihin doğru aktarılması, kapsam kazanması imkanı yarattığı ortak fikirlerini savunur ve üzerinde anlaşır. İleride sözlü tarihe yönelik ilginin giderek artacağı ve içeriği bu türden daha fazla çalışmanın yapılacağı öngörülmektedir. Tarih ve sosyoloji bölümleri için bu tür arayışlar şimdiden başlamıştır (Arslan:2017).

Konu savaş tarihi yazıcılığı olunca yazılı belgelerin dışında bir hareket alanında dolaşan tarihçileri bulmak güç bir konudur. Tarihçilerimizin bu konuda iyi bir sınav verdiklerini söylemek zordur. Örneğin Yılmazçelik'in (2010:186) resmi kaynaklardan bilgiler vererek izaha çalıştığı Pülümür direnişinde Dersimlilerin kahramanlığını görememesi eleştiriye konu edilen tarih yazıcılığının açık bir örneğidir. Bunun sebebi sözlü kaynaklara karşı var olan bakış açısı, onları gerektiği gibi işe katmamaktan kaynaklanan dar görüşlülük ve saha çalışmalarının getirdiği maddi-manevi yüküdür.

Kıbrıs, Kore Savaş Tarihi yazıcılığında sözlü kaynaklara başvurularak istisnai çalışmalar yapılmışsa da bunların sayıları yeterli kabul edilemez. Taşkın ve Tuncel (2017), Bilgin (2012), Ahmet Oğuz (2012), Yıldız ve Doğramacı (2014), Cem Fakir'in (2010) çalışmaları sözlü tarihe dayalı savaş tarihi yazıcılığında ilk akla gelenlerdir. Bunların da 2010 sonrası olduğu görülür. Çünkü Türkiye'de sözlü kaynakları tarihsel çalışmalarda kullanma fikri, çoğunlukla 2000 sonrası bir döneme denk geldiğinden öncesine dair malumat ve kayıt çok görülmez. Nitekim I. Dünya Savaşı tanıklarıyla yapılmış savaş tarihi çalışmalarına rastlamak güç bir konudur.

Bu makalede Tunceli'nin bir ilçesi olan Pülümür'de I. Dünya Savaşı sırasında Rus birliklerine karşı kahramanca savaşan Dersimlilerin anılarına yer verilmiştir. Sözlü tarih tekniği ile bu anıların eski tarihli olanlarını derleyen kişi Hayri Dalkılıç olup, doktora tezim sırasında bu görüşmeleri değerlendirmem için şahsıma göndermiştir*. Yeni tarihli görüşmeler tarafımdan yapılmıştır. Elimdeki verilerin tamamına burada yer vermem mümkün olmadığından kısaltılarak verilmesi yoluna gidilmiştir. Yayımlanan veriler ile Pülümür'de yaşanan savaşa dair belli detaylar böylece gün ışığına çıkmış olacaktır. Bu konu ile ilgili daha önce bazı çalışma ve bilgilerin yayımlanmış olduğu malumdur. Bunlar arasında ilk sırada Karabekir'in (1939) "*Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*", Fevzi Çakmak'ın (2005) "*Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekatı*" adlı eserleri sayılabilir. Bir diğeri Evsile'nin (1996) yazılı belgelere dayanarak yayımladığı bir makaledir. Hüseyin Aygün'ün (2010) sözlü tanıklara dayanarak yayımlanmış olduğu eserde bu konudan da bahsedilir. 2014 yılında Oda Tv'de akademisyen Mehmet Yıldırım'ın demeci de konuyla ilgilidir. Yıldırım, Munzur Dergisi'nde de zaman zaman konuyla ilgili sözlü kaynaklardan edindiği anıları yayımlamıştır. Yine Aksoy'un 2017 yılında Milliyet Gazetesi'nde "*Rusları Püskürten Dersimli Kahramanlar*" (web 1) adlı demeci ile yine 2017 yılında

* Dalkılıç'ın sözlü arşivinde yer alan ve bugün hayatta olmayan görüşmecilerin demografileri şöyledir: "*Pardi, Uzunevler köyünden, Sey Uşenê Khali'nin yeğenlerinden Aliyê Mursayın torunu şair Hüseyin Çelik, ve o günün tanıklarından Amige (Akdik) köyünden Hesene Sadîqê Weli (1902-1997), Uşenê Sileman 1903-1996, Sixan'an Uşenê Avaşi 1880-1985, Hesene Avaşi (1898-1983), Aliyo Kılm (1901-1985), Pasaê Şixan (1912-1990), Hemedê Avaşi (1912-1983), Karvan (Han) köyünden İsmailê Hesene Sür ve 1880 doğumlu Kesîs köyünden (Arezanlı köyü) Hemedo Semt, Mezre'den Hesene laze Hesene Gul (Heseno Qız), 1992 de Kemero Şia dan Kekil amca, 1999 ve 2001 yılların da Mezra köyünden Müdür Ağa, (1915-2002) Askirg köyünden Hesene Khek (1914-2004). Şixana, Pasaê Xidre Hesene Lolze. Hiçbiri hayatta olmayan savaş tanıklarıyla bu kıymetli görüşmeleri yaptığı ve geleceğe miras bıraktığı için Dalkılıç'a bu vesileyle teşekkür etmek isterim.*

Emek Gazetesi'ne "Tarih Kitapları Yeniden Yazılmalı" (web 2) demeci de bu konuya örnek teşkil eder. İlk kez bu makalede açık edilen kimi bilgiler daha önceki çalışmalara ufak bir katkı olacaktır.

2. Sözlü Tarih Çalışması Işığında Rus ve Ermenilere Karşı Pülümür Direnişi

Pülümür (Kuziçan) direnişine dair savaş tarihi anılarına yer açmadan önce sözlü kaynakların Pülümür direnişi için yaptıkları değerlendirmelerden çıkan ana fikri açık ederek konuya giriş yapmamız uygun olacaktır. Buna göre Pülümür, bir baraj kapağı metaforu olarak tarif edilir. Pülümür direnişi başarısızlıkla sonuçlansaydı Rusya kuvvetlerinin seli Elazığ, Malatya'yı dibine katıp ilerlerdi. Ayrıca Erzurum'da işgal kalıcılaşır ne Sivas ne Erzurum Kongresi yapılamaz dolayısıyla milli mücadele Doğu Anadolu'su olmadan kuvvet harcayan bir hareket olurdu. O vakit başarılı olur muydu? Tartışılır. Dersimliler, bu direnişleriyle Anadolu'nun işgal altına girmemesi için tarihi bir rol oynamışlardır. Bu katkılarının ders kitaplarında yer almaması önemli bir eksikliklerdir. Tarih kitapları yeniden yazılmalıdır*.

Görüşmecilerin kafasındaki ana fikre ilişkin bu kısa değerlendirmeden sonra makale konusuna dönülebilir. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nda Almanya kendi yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nden Rusya ile savaşmasını istemiş, Osmanlı Devleti de doğuda kaybettiği toprakları geri kazanmak isteği ile Kafkas Cephesi'ni açmıştır. Enver Paşa'nın emriyle 22 Aralık 1914'te Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı Sarıkamış Harekâtı faciayla sonuçlanınca Rusya birlikleri karşısında direnecek bir Osmanlı ordusu neredeyse kalmadı. Erzurum işgal edildi. Erzurum'un işgali tamamlanınca Rus birlikleri Erzincan'a ilerleyip işgal ederler. Buradan Dersim'i işgal edip, zengin maden yatakları bulunan Elazığ ve Malatya'ya ulaşmak istenir.

Bu gayeyle işgal edilen yerlerden biri, yukarıda baraj kapağı metaforuyla tarif ettiğimiz Pülümür olmuştur. Pülümür'de Rus birliklerine karşı Dersimlilerin kahramanca bir direniş örneği ortaya koyduklarına kuşku duyulamaz. Fevzi Çakmak (2005:146) Erzurum'daki çatışmalarda yer alan Palandöken müfrezesinde 670

* Mustafa Aksoy da, 05.05.2017 tarihinde Tunceli Emek Gazetesi'ne verdiği demeçte bu istek ve talebi dile getirmiştir.

Dersimli er’den bahseder. Bu sadece Palandöken müfrezesindeki sayıdır. Karabekir, 1917 yılında Doğu Dersim’de 919 kişi, Batı Dersim’de 2.567 kişi milis olduğunu ifade etmiştir. Evsile (1996:923-24) 4. Kolordu’nun Dersimlilerden oluştuğunu kaynaklardan açık etmiştir. Bunun yanı sıra cephe gerisi faaliyetleri olan yol yapımı, köprü, nakliye, örtme faaliyeti gibi işlerde görevli Dersimliler de bulunduğundan bu rakamın daha yüksek olduğu kuşku götürmezdir. 10.000 civarında Dersimlinin Pülümür direnişinde yer aldığı bir tahmin olarak ileri sürülebilir.

Osmanlı Devleti’nin doğu topraklarında ilerleyen Rus birliklerinden oluşan süvari ve piyade birlikleri* Erzurum Aşkale’de Dersimli milis kuvvetleriyle ilk çatışmaları yaşayacaklardır. Aşkale’den sonra Tercan, Gavrancıye, Pardiya Lolu, Derê, Balaban`u, Sülemere, Rezik, Balikan, Qonağ, Mazra, Gonikan, Canbey, Darvike, Sor, Camurderê, Menku, Vizan, Sansa, Qurk, Tanyeri, Hasankale, Şevdın ve Pülümür merkez köylerde çatışmalar sürecektir, güçlü Rus birliklerine karşı pek çok noktada başarısız olunacaktır.

Dalkılıç, dedesi ve Şıxan köyünden Ali’yo Kılm ile yaptığı görüşmede o günlere ait tanıklıklarını şöyle anlattıklarını ifade eder:

“Pülümür bölgesinde Dersimliler çok zayıf verdi. Çok çatışma yaşandı. Bir gün kol başı (lider) durumunda olan Mistê Heşin torunları Sey Uşenê Khali ve amcasının oğlu Xıdırê Mursay vuruldu. Bunlar vurulunca bizim kuvvetlerimiz geri çekildi. Herkeste moral bozukluğu hakimdi. Rus ordusunda milis olan Ermeni`ler, onların (Dêsim`lilerin) komutanları vuruldu, vurun Pülümür`ü alalım dediler. Bunun üzerine Ruslar tüm gücüyle saldırıyorlar. Bu iki kahramanın ölümü ve Rus ordusunun Pülümür’e girmek üzere olduğu haberi çok kısa zamanda yayıldı. Kol başı olan Sey Uşen`ê Khali ve Xıdır`ê Mursay`ın ölüsü aşağı Pülümür’e getirildi. Xıdırê Mursay`ın kardeşi Ali yê Mursay kardeşi Ali`nin ölüsünü Pülümür`den sırtlayarak, kimseye vermeden tek başına sırtladı ve Kırmızıköprü`nün Pardiye (Uzunevler) köyünde defn etti. Aşağı Dêsim Aşiretleri Alu [Alanlılar], Demenu [Demenanlılar], Heyderu [Haydaranlılar], Khuresu [Kureşhanlılar] ve aşağı Arezu aşiretleri tüm kuvvetleriyle yardıma gelerek, Kırmızıköprüden geçip, Pülümür kuvvetleriyle yukarı Rabat`ın ilerisinde Pırdê Xanime (Hanım Köprüsü) ve Linga Dundile (Dündül ayağı) muntıkasında birleşerek, qoli barekerd (savaş taktiğini

* Rus ordusunun bu bölgede faaliyet yürüten kolunun hacmen Kazaklar’dan oluştuğuna dair bilgiler vardır. Sılan`ın (2010:163) Rus Kazakları, Pülümür içine dalarak Şah Hüseyin ve Mustafa Bey`in evine tecavüz edince...” ifadesinde bu vurgulanır. Bununla birlikte Kazım Karabekir`de (1939) Hozat’a keşfe giden bir Kazak birliğinden söz etmektedir.

*uyguladılar). Biz o zaman silah kuşanmış genç insanlardık. O gün artık ölüm kalım günüydü, ölüm gelip kapıya dayanmıştı, ölümden kaçınılmazdı”.**

Dersim bölgesindeki diğer ilçelerden, Pülümür ilçesine silahlı ve atlı birlikler gittiği bilinmektedir.

Erdoğan o döneme ait şu tespiti yapıyor: “Yöremizin [Tunceli’nin Pertek ilçesinden söz ediyor], Derenahiyesi’nin Pohoteris, Voskovan, Ulupınar ve Gülperi köylerinde cemevleri vardı. Ruslarla savaşa gidenler bu cemevinde ibadetini yapıp gittiler (Erdoğan, 2009:150).”

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi yazarlarından olan Uluğ (2007), Çemişkezek ve Pertek beylerinin gönüllüleri ile Pülümür’e çatışmaya gittiklerini ifade eder. Bununla birlikte Sılan (2010: 90-91) Ovacık aşiretlerinden “Yukarı Abbas aşiretinin Harb-i Umumi’de (Rus Harbi) hükümet kuvvetleri ile mesai birliği yapıldığını”** belirtmektedir.

Munzur Dergisi’nin 2001 yılında yayımlanan bir sayısında Kieser, “Dersim’in güçlü aşiret ağası Seyit Rıza’nın karşı koymayı hep tehlikeli bulduğunu, fakat sonunda Ovacık’taki aşiretlerin bir kısmıyla birleşip Ermeni güçlerini Erzincan ve Erzurum’dan kovmaya karar verdiğini” yazar*. Hacı Bektaş tekkesine bakan Çelebi Cemalettin’in 1916 yılında Dersim bölgesine gelip Dersim aşiretlerini Ruslara karşı savaşa katılmalarını desteklemişlerdir (Gezik: 2000, Dersimi: 1997).

Tunceli ve Bingöl milletvekilliği de yapmış olan Sılan’ın (2010) eserinde yer alan JUK raporunda “genel harpte Dersimliler’den temin edilecek 15.000 milisin ordu muvasala hatlarının emniyetini temin edeceği” üzerinde durulup, bu hususta

* Bütünüyle yazılı kaynaklara göre yazılmış Yılmazçelik’in (2010:186) referans verilen makalesinde Pülümür direnişinin sebebi “Mustafa Bey’in malına ve namusuna tasallutta bulunulması” olarak belirtilmesi, yukarıdaki sözlü kaynakların beyanları okunduğunda eksik ve hatalı bir tarih bilgisi olduğu açıkça görülür. Yılmazçelik’in adı geçen makalesini yazarken Evsile’nin (1996) makalesini görmediği anlaşılmaktadır. Eğer görmüş olsaydı Dersimlilerin Kafkas Cephesi’ndeki faydalarını görmemesine imkan olmayacak ve tarihsel bilginin aktarımında hataya düşmeyecekti.

** Seyit Rıza’nın başında bulunduğu aşirettir. Seyit Rıza I.Dünya Savaşı’nda Ruslarla olan mücadelede gösterdiği başarıları karşı hükümetten maaş ve madalya almıştır. Daha sonra 18 Kasım 1937’de Elazığ Buğday meydanında oğlu ile birlikte idam edilmiştir.

* Söze konu makale Munzur Dergisi’nde yayımlanmıştır. Bu dergi Tunceli tarihi, etnografyası, inancı ile ilgili nitelikli ürünler veren az sayıda süreli yayından biridir. Tunceli üzerine yerel ve sözlü tarih araştırması yapacak olan araştırmacıların bugün artık unutulmaya yüz tutmuş çok sayıda gelenek, inanç, kültür motiflerini bu derginin sayılarında bulmaları mümkündür.

faidasının çok olacağı ifade edilmektedir. Fevzi Çakmak (2005) Erzurum, Bingöl, Erzincan çevresinde Dersimlilerin gösterdiği başarılarla yer vererek söze konu faydanın elde edildiğini açık eder.

İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra genelkurmay başkanı olan "Ahmet İzzet Paşa Dersimlileri harekete geçirmek için Karir, Hormek, aşireti reisi Küçük Ağa'yı Dersim'e göndermiş, Küçük Ağa bir ay içinde Dersim ağalarından yirmi dört aşiret reisini Gazik'te [Bingöl] Ahmet İzzet Paşa'nın yanına getirip hükümete dehalet ettirmişti. ...Ahmet İzzet Paşa Küçük Ağa'ya bir saadet nişanı ile taltif ederek bütün Dersim ağalarına, ayrı ayrı hediyeler vermiş"tir (Fırat, 1983:150).

Ahmet İzzet Paşa, Dersim milislerini kolordu** kuvvetleriyle birleştirerek Rus birliklerine karşı konumlandırmıştır (Dersimi, 1997:122).

Hozatlı Mehmet Zeki Bey'de (Saltuk)* bu cephe komutanlarından. Mehmet Zeki Bey, 1881 yılında Dersim'in Hozat ilçesinde doğmuş, İstanbul'da Harbiye Mektebi Aşiret sınıfında okuyup, süvari teğmen olmuş, Osmanlı ordusunda yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. 1. Dünya savaşında Pülümür'de Ruslara karşı savaşmıştır. 1925 yılında idam edilecek olan Dersim mebusu Hasan Hayri bey de

** Sözü geçen kolordu, 4. Kolordu olup demografik olarak şöyleydi:
"Şeyh Şerif Milis Alayı: 3 taburlu bir alay,

Pülümür Milis Alayı: Komutanı, Yarbey Mustafa Bey, 3 taburlu bir alay

Nazimiye Milisleri: 1 tabur,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı: Komutanı, Kanfuzade Mehmet Ağa, 3 taburlu bir alay,

İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı: Komutanı, Seyit Rıza Ağa, 4 taburlu bir alay,

Seydanlı Birinci Alayı: Komutanı, İdare İbrahim Ağa, 2 taburlu bir alay,

Seydanlı İkinci Alayı: Komutanı, Kasımoğlu Mustafa Ağa, 3 taburlu bir alay ve 1 bölük Pejkar bölüğü.

Müstakil Kalan Taburu, Ekrek Taburu, Karaçor Taburu" (Evsile, 1996:923-24). Aynı makalede bunun dışında cephe gerisi işlerinde (yol yapımı, köprü, nakliye, örtme faaliyeti gibi) görev yapmak üzere görevlendirilmiş birliklerde de Dersim aşiretleri olduğu anlaşılır:

"Pülümür Milis Alayı: Doğu Dersim'de Yağacık-Sekbanbaba tepesi hattında

Nazimiye Milisleri: Doğu Dersim'de Nazimiye civarında,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı, İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı, Seydanlı Birinci alayı, Seydanlı İkinci Alayı, Müstakil Kalan Taburu: Batı Dersim Bölgesinde. Ekrek Milis Taburu: Haçtur'da 36. Alay Bölgesinde" cephe gerisi işleri yapmakla görevli oldukları anlaşılmaktadır.

* Hem I. Meclis hem de II. Mecliste mebus olarak görev yapmıştır.

meclis konuşmasında Pülümür direnişinde yüzbaşı rütbesiyle savaştığını ifade eder (TBMM Gizli Celse Zabıtları).

1902 doğumlu Hesenê Sadıqe Weli işgalin yaklaştığı zamanda aşiret liderlerinin yaptığı hazırlığı şöyle anlatıyor:

“Haber tez yayılarak Pülümür’e ulaştı. Careku aşireti lideri Sauşen ağalardan Mustafa Bey Kırmızıköprü’nün Pardi (Uzunevler), Arezu (Arezan) köyünde Sey Uşenê Khaliyi görmeye gitti. Mustafa Bey, Sey Uşenê Khaliye: “Sey Uşe durmanın zamanı değildir. Rus orduları Erzurum, Erzincan’ı alarak Mutu’ya dayandı. Zamanımız kalmadı diyor. Orada yemin ederek söz birliği ediyorlar. Sausen ağalar ve Mustafa Bey çevredeki öteki aşiretlere haber salarak direniş için hazırlık işine başladılar” (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından).

Rus birlikleri Pülümür köylerine girmeyi başarıp karargahlarından birini Cankurtaran bir diğerini Altınhüseyin köyünde kurmuştur.

Bu konuda İstanbul Şahkulu Cemevi’nde görüştüğümüz Pülümürlü bir vatandaşın şunları dinledik:

“1932 Doğumluyum. Yetmiş dokuz yaşındayım. Ben babamdan böyle gördüm, böyle işittim...Biz davara gidiyorduk, biz böyle elle mermi topluyorduk. Mevzi kurmuşlar, mevzi bağlamışlar...Orus[Rus] gelince Pülümür’ün dağlarını hep işgal etmiş. Bizim köyün içinden[Altınhüseyin] 40 kişi öldürmüşler bizim köyün içinde. Bizim millet efendim kaçmış, Pülümür köyleri virane olmuş. Fik ile yaşamış, efendim buğday kalmamış efendim hepsi ot ile yaşamışlar; efendim buğday kalmamış, kimi Malatya’ya kaçmış, kimi Orus [Rus] götürmüş Erzurum’da hapis etmiş kırmışlar. Efendime söyliyem, O Ruslar götürmüş bazılarını Erzurum’da vurmuşlar. Efendime söyliyem öylede olmuş. Ne ekin kalmış, ne insanlık kalmış, ne bir şey kalmış. Öyle olmuş!”.

Pülümür’ün Hasangazi köyünden 1932 doğumlu bir vatandaşın yine Şahkulu Cemevi’nde bize anlattıkları işgalin başka boyutlarını gösteriyor.

“Ruslar 1914’te geliyorlar. Pülümür o zaman Erzincan’ın kazasıdır. Pülümür’ün içini işgal ediyorlar. Hükümet konağını yakıyorlar, tapu dairesi yanıyor bilmem ne yapıyor...Pülümür’ün aşağısında Kırmızıköprü var. Kırmızıköprü’den aşağı gidemiyorlar. Çünkü orda aşiretler birleşiyor. Areyli, Lolu aşireti efendime söyleyeyim Meskan, Karsan aşireti onlara karşı savaşıyorlar.”

İstanbul Kartal'da görüştüğümüz Pülümürlü başka bir vatandaş ise şunları anlattı:

“Bizim köyümüzü diğer köyleri işgal ediyorlar. Bizim o köyler hepsi sürgün, kimisi Mazgirt'e, Elazığ'a, kimisi Sivas'a gidiyor. Benim babamlar Tasni'ye gidiyorlar. Babam anlatıyor, malı davarı bırakıyorlar. Ruslar alıyorlar.”

1942 doğumlu Pülümür Salördek köyünden bir vatandaşın anlatımlarında Rus ordusunun işgalinden sonra toplumsal dirlik ve düzenin bozulduğu bir kıtlık başladığı anlaşılıyor:

“İnsanlar ekmek bulamamış. Ondan sonra dağlarda olan Cenabı Allah'ın emrettiği bitkileri götürmüş, yer patatesi, höliğe diye, ondan sonra savile diye, riveş diye, süngé kınkor diye bunlarla, mesela götürmüş pişirmişler. Benim babamdan, teyzelerimden, büyüklerimden, babamdan duyduğum bunlar.”

Dalkılıç'ın sözlü arşiv kayıtlarında o günlere ait babasından dinlediği tanıklığı anlatan bir görüşmeci şunları ifade etmiştir:

“Pülümür'e bağlı Dağveg (Dağbek), bir Lolu (Lolan) köyüdür. 1916-17 Pülümür-Rus savaşı sürecinde Ruslar Pülümür'ün batısında Ovacık hududuna yakın olan Hel Dağın'da konaklanmışlardır. Burada konaklayan Rus orduları ekin zamanın da Dağbek'i ateşe vererek yakarlar. Kadınlar yanmış olan başakları toplayarak çocuklara yedirir”.

Kıtlık nedeniyle Galatalı Şevket Bey idaresindeki 13. tümenin bastırıldığı Nazımiye civarında Aliyo Gax öncülüğünde bir kalkışma olduğunu belirtmek gerekir.

Gurk (Karagöz) köyünden bir görüşmeci ile 2001 yılında yapılmış sözlü tarih çalışmasında şunlar yer almaktadır: “Biz Avasu aşiretine mensubuz. Amcam ve babam Rus savaşını çokça bana anlatmışlar. Rus geldiğinde babam 12-13 amcam ise 20 yaşlarında imiş. Ruslar geldiğinde bizim bölgede Hel dağına yerleşerek, orada mevzi kurarak iki kış kalır. Yollar hep konserve kutuları ile doluydu. Mevzi yerleri hala bellidir (Dalkılıç arşiv kayıtlarından).”

Hesenê Sadıqe Weli'nin anlatımlarından, işgal süresinde Rus kuvvetlerine esir düşenlerle ilgili ilginç bilgilere rastlıyoruz:

“Rus ordusunun bir kolu Mutu güzergahını kullanarak Cankurtaran'da mevzi kurar. Pülümür, Erzincan arasındaki ulaşımda zorlaşır. Bu ulaşım esnasında Rus ordusuna esir düşen Kırmızıköprü'nün Şixan(Akdik) köyünden dedemin kardeşi Heseno Qız, bana böyle anlatmıştı: Erzincan'dan köye gidiyorduk, Vile Avzerd mıntıkasında Ruslar önümüzü çevirip bizi esir alarak, Cankurtaran'a gotürdüler. Mevzileri Cankurtaran'daydı. O kış orada kaldık.

Ulaşımın çoğunu atlarla yapıyorlardı. Kışın atlara leğende şarap içirerek yola koyuluyorlardı. (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Rus birliklerinden esir düşenler vardır. Yıldırım'ın (web 1) Oda Tv'de yazdığı makalede buna ilişkin bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

Dalkılıç, “Pülümür’e bağlı Ovacık ile sınır olan Gurk (Karagöz) köyünden bir görüşmeci ile 2001 de yaptığı sözlü tarih çalışmasını şöyle ifade etmiştir:

“Biz Avasu (Avasunê Koru) aşiretine mensubuz. Amcam ve babam Rus savaşını çokça bana anlatmışlardır. Rus geldiğinde babam 12, 13 amcam ise 20 yaşlarında imiş. Ruslar Erzincani aldıkları zaman amcam o sene evlenmiş (1916 - Dalkılıç). Ruslar bizim bölgede (Koê Hêl), Hel Dağı'na yerleşerek orada mevzi kurarak iki kış kalır. Ekize denen yerde, orası Karadaş'ın arkası, Qerze Qalanın arkasındadır. Daha ötesi Ekize, Devecuxure, Saveqol, Erzincan tarafı Gırnawu (Girlevik), Qelecuğe (Kalecik). Bizim köyden, Erzincan'a bu yoldan çok gidip gelmişimdir. Eskiden araba yolu yokken hep buradan giderdik. Yollar hep konserve kutuları ile doluydu. Mevzi yerleri hala bellidir. Ruslar Erzincan'dan çıkarak Ovacık hududuna yani bizim köye Gurk(Karagöz), Birmu(Eskigedik) ya kadar gelir. Bu çatışma sürecinde bizim köy ve Birmu'dan çok ölen olur. Fakat Ovacık tarafına geçiş verilmez, o tarafa geçmez. Ruslar geldiğinde köylüler karşı koyar ve vurulanlar olur. Amcam bir olayı bana böyle anlatmıştı: Bizim köyden iki kişi vurulmuştu yayla zamanı idi 7 tane Rus hayvanları (binek) ile geldiler, yolu şaşırmışlardı biz getirdik bizim köyün arkasında nalbor denen yerde vurduk. Bendim, Weliyê Gulavi idi, Ailyê Khelayın babası, Xıdırê Khelay idi, annesi idi orada vurduk, üzerinden silahları alıp geldik. (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Görüşmeciler, Rus kuvvetlerinin yollarını şaşırmadan, Pülümür-Ovacık'ın meşeyle kaplı ve aynı zamanda dağlık coğrafyasında hareket kabiliyetlerini Ermeni milislerinin Rus birliklerine kılavuz olması ile açıklarlar. Ermeni birliklerinin Pülümür ve çevresinde verdiği zarar ziyanda anlatılar arasındadır. Rus ve Ermeniler'in geçtikleri yerleri ateşe verip zayıat verdikleri yaşlılarca anlatılmaktadır. Dalkılıç amcasından dinlediği bir tanıklığı şöyle anlatıyor: “Amcam anlatırdı. Ruslar Pülümür'e yeni geldiğinde halka zarar vermediler ne zamanki Ermenilerle iç içe girdiler o zaman hakaret etmeye başladılar”.

Dersimlilerin Doğu Cephesi komutanı Mustafa Bey iken, Aliyo Gağ*, Sey Uşen`ê Khali, Xıdır`ê Mursay, Seyid Rıza, Güli Bey Pülümür direnişinde milis üyesi olarak savaşan kol başı önderleridir. Aylarca süren çatışmalarda Seyid Rıza ve Aliyo Gağ dışında hiçbiri hayatta kalmaz.

“Qol başı olan Sey Uşen`ê khali ve Xıdır`ê Mursay`in ölüsü aşağı Pülümür'e getirildi. Xıdırê Mursay`ın kardeşi Ali yê Mursay kardeşi

* I.Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi'nde Aliyo Gax madalyalar alarak ayrılır, ancak 1938'deki olaylarda o ve ailesi Mazgirt Dağı eteğinde topluca öldürülürler.

Ali'nin ölüsünü Pülümür'den sırtlayarak, kimseye vermeden tek başına sırtladı ve Pardiye (Uzunevler) köyünde defin edildi. ...Güli Bey'de Qerzakale'de hayatını kaybetti (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Sözlü kaynaklar Pülümür'den sonra işgal güçlerinin Ovacık'a yöneldiğini ifade etmektedirler.

“Rus orduları artık her taraftan Dêrsime saldırarak kuşatmak ister. Tırsike Gediği'nden Pulur'a (Ovacık) bağlı Birmu, Gırnau, Vilé Polike, Xıncoriye, Eşşek meydanı, Warê hari, Verê sol, Gaze, Qawax, Hêl (Hêl dağı) üzerinden Gurk(Karagöz)köyüne varırlar. Birmu köyü muntikasındaki sıkı çatışmada da çok kayıp verilir. Gurk'de(Karagöz)Avasu aşireti mensupları yaşamaktadır (Abbasu, Seyd Rıza aşireti değil)onlarla beraber Kecelu, Boliu, Birmu, Asuru aşiretleri de çatışmaya iştirak ederler. Çatışmanın Gurk köyü cephesinde de çok kayıp verilir. Rusların karargahı ise Hêl dağının eteğindedir. Birleşmiş aşiret güçleri toplanarak taarruza geçerler. Hel dağı, Gönêli, Pülümür ve Şevdın'de ki Rus ordularını yerlerinden sökerek Erzincan'a, oradan da Erzurum'a kadar kovalarlar (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Sözlü kaynaklar, aşiretlerin ayrı, Osmanlı askerlerinin ayrı örgütlendiklerini, birinin diğerinin emri altına girmediğini gösteriyor. Sözelimi Kalan köyünde oturan Şıh Hasan Efendi'nin, 1934 doğumlu Hüseyin Erdoğan'a (2009:31) anlattığı hatıralarında söze konu durum şöyle dile getirilmektedir: “1915 yılında Ruslar Ovacık sınırına kadar geldiklerinde bu yörenin halkı milis olarak oraya savaşa giderler. Bunlardan Ergenli(Işık) denilen İsmail Efendi şöyle anlatmış: Düşmanla karşı karşıya savaşıyorduk, resmi asker ayrı, milis ayrı çarpışıyorduk. Çok kötü bir arazi vardı, orada resmi asker çarpışıyordu.”

1977 yılında Şıxana Pasae Xıdıre Hesene Lolize'nin hafızasından bu durum şöyle kayıt altına alınmıştır: “*Huris (Rus), sare Desimi qılaynara; Dewlete sekerd?(Rus'u Dersimliler mevzilerden söktüler, devlet ne yaptı ki?)* (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından) .

Hatta Ergenli İsmail Efendi'nin anlatımında Osmanlı ordusundan Ruslarla işbirliği yapan bir Osmanlı Albay'ından söz edilmektedir:

“Çok kötü bir arazi vardı, orada resmi asker çarpışıyordu. Fakat her nedense birliğin kumandanı olan Albay her gün 30-40 kişiyi o cepheye gönderir onlar o gün şehit düşer, ertesi gün yine aynı durum tekrarlanırmış. Bu duruma sabrı kalmayanlar Albay'ı vurmak ister. Fakat bazıları şöyle mani olurlar. Bu bir devlet askeridir, eğer vurursak başımız derde girer. En

iyisi şikayet edelim derler ve gizlice şikayet ederek durumu hükümete bildirirler. Şikayet üzerine albay oradan alınır ve bir hain olduğu tespit edilerek gereken ceza verilir (Erdoğan, 2009: 31)”

Dersim aşiretlerinin Rus ve Ermeni milisleri ile girdikleri çatışmalarda pek çok can kaybı olduğu da sözlü tanıklıklarda ortaya çıkmaktadır. 1928 doğumlu bir vatandaşın anlatımlarından sadece kendi köyünden kırk kişinin ölenler arasında olduğunu öğreniyoruz.

Karabekir’e (1939) göre “Şubat 1918 itibariyle Garbi Dersim Milisleri Komutanlığı’nın emrindeki milislerden 485’i şehit düşer. Nizamiye[Nazımiye] Taburu’ndan ise 30 asker sağ kalmıştır. Dersimli aşiret savaşçılarının yarısından fazlası vatan savunmasında yaşamını kaybetmiştir.”

Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarından tespitine göre, Qerzeqela (Karacakale) dağındaki çarpışmalarda cephanesi biten ve arkadan destek kuvvetleri gelmediği için bu cephedeki savaşçılardan 31 kişiden hiç biri kurtulamaz. Hatta bu çatışmada Keçelu aşireti liderlerinden Danzik’li Baké Gulavi’nin oğlu Gül Bey (Guli Beg) şehit düşer. Bu hadiseyi konu edinen bir ağıt “Hewa Guli Beği” adı ile sanatçı Mikail Aslan tarafından seslendirilmiştir*. Bu çarpışmalardan birinde bu satırları yazanın büyük dedesi de şehit olanlar arasındadır. Kendisi Pülümür cephesine gitmiş, şehit olmuştur. Yine köyümüzden altı kişi daha bu çatışmalarda şahadete ermişleridir. Şehitlerle ilgili hazırlanmış bir pano Nazımiye Kıl köyünde sergilenmektedir.

* Dalkılıç, bu ağıdın orijinalini Pülümür, Kırmızıköprü, Sıxan (Akdik) köyünden Pasaê Xıdırê Hesênê Lolîze’den 1977 yılında derlemiş olup, orijinal hali Dalkılıç’ın arşivinde mevcuttur.

Gül Bey ile beraber, Lolu Aşireti Cırıg köyünden(Sağlamtaş), Memê Haj`in iki oğlu, Arezu aşireti Xıvere köyünden Khekilê Fatose, Khuresu aşiretinden Sa İsmailê Bavay ile birlikte 31 kişilik bir kayıp verirler, ama Ruslara geçiş verilmediği anlatılır.

Dalkılıç`ın 2001`de Qurk köyünden bir vatandaşla yaptığı görüşmede şunlar anlatılmıştır:

“Amcam anlatırdı. Muhabere telefon, telsiz nedir onları bilmezdik, diyordu Ruslar gidiyor, arkasından da teller sürükleniyordu. Onlar haberleşiyordu o zaman. En büyük çatışma Qerzeqala da yaşandı. Bizim kiler bu taraftan (Pülümür tarafından), Ruslar`da Erzincan tarafından gelir. Qerzeqala muntkasında savaşırılar. Ruslar telsizle arayarak Pülümür tarafından gelen Rus ordularını bilgilendirip bizimkilerin arkasını keserek çembere alır, o gün orada 40 kişi ölür. Amcam anlatırdı, kavakları keser gızara çekerek kepek haline getirerek, arpayla karıştırıp hayvanlara(atlara) verirlerdi. Ben sorardım, amca Ruslar Hel Dağı`nda ne yiyiyordu? Diyordu ki asker diziliyordu, elden ele karargahta elden ele nakliyat yapıyorlardı. Survan, Mağacur tarafında Gedigê Zini (Zini Gediği) tarafında yol yapmışlar, at arabası yolu, o yolu Ruslar yapmış, yeri hala bellidir. Yapılan bu yol at arabası yoludur nakliyat, top, mop için yapmışlar. Qerzeqala da mevzi yapmışlar, üstünü toprakla kapatmışlar, kar altında kalmışlar. Devletin gücü yoktu zayıftı ancak ki birkaç tane subay

görevledirebilmiş. Rus'u bizim Pülümür aşiretleri mevzilerden sökerek kovaladılar”.

Kazım Karabekir’de (1939) “*Dersim aşiretleri (Ruslarla yapılan) savaş sonlarına doğru Pülümür cihetindeki Rus kıtalarına karşı hakkıyla savunmada bulunmuş; bunlara hayli zarar ziyan vermişlerdir*” der.

Pülümür direnişinde ölen Dersimliler için söylenmiş bir hayli halk türküsü, ağıt vardır (Çem, 1999:84). Bu ağıtlar Özcan’ın (2002) “*Öyküleriyle Dersim Ağıtları I-II*”, Cengiz’in (2010) *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi: Sey Qaji*“ adlı eserinde toplu olarak okunabilir. Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarında da bazı kayıtlar mevcuttur. Zazaca söylenen bu ağıtlardan birinin çevirisi şöyledir: “*Baba Rus ordusu gelmiş / Her birimiz bir kahramanız/ Hiç birimiz kolay adam değiliz/ Siz kendinize üzülmeyin oğul/ Yiğit adam beşiğinde bellidir/ Vatan uğruna Rus ordusuyla savaşıyorsunuz/ Niceleri sizin gibi vatan uğruna şehit düştü*” (Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarından).

1933 doğumlu İstanbul’da görüştüğümüz bir vatandaş bu gerçeği şöyle hatırlıyor: “*Şimdi bizim en sekban insanlar dağlar başında, ormanda savaşmışlar. Şaheyder diye...Şaheyder çok münevver bir insanmış, onları kovalamış, o taraftan biri ateş etmiş, orada yaralanıyor, ölüyor. Şaheyder Kureşanlıymış, çok manevra yapıyor ölüyor*”.

Bu sözlü bilgiyi bir takım yazılı kaynaklar doğrulamaktadır. “Bu mücadele esnasında Tunceli’nin Kureşan aşiretlerinden Şah Haydar[Saheyder] yaralanır. Yarası ağır olduğu için inlemeye başlar. Bunu duyan kardeşi ona “*Sen Horosan arslanısın, Ruslar işitir de sana güler*” diyerek kardeşini teselli eder (Yuvalı, 1985:365).”

Fırat’a (1983:150) göre, “*aşiretlerden en fazla çalışanı Balabanlı Gül Ağa ve daha sonra Çarekli Mustafa Bey ve Kureşanlı Şah Haydar olmuştu. Şah Haydar bu savaşta şehit olarak ve büyük yararlılıklar göstererek canını vatanına kurban etmişti.*” Gül Bey, 1914 ten itibaren İttihat ve Terakkinin önemli bir adamıdır ve mühid alaylarının kurucularındandır (Özgül:2010). Mustafa Bey ise 1916 da Doğu Dersim milis komutanıdır. Yarbay ve Pülümür kaymakamıdır* .

* Detaylı bilgi için, Şükrü Aslan’ın editörlüğünü yaptığı 2016 yılında yayımlanan “Pülümür”) isimli eser de yer alan Cihangir Gündoğdu’nun “Bir Fotoğrafın İzinde: 1. Dünya Savaşı’nda Dersim’de Milis Örgütlenmesi, Pülümür Aşiret Milisleri ve Mustafa Bey” isimli makalesine bakılabilir.

Dalkılıç, dedesi Hesenê Sadıké Weli ve aşağıda bahsi geçen Cemal beyden dinlediklerini şöyle özetliyor:

“Dedemin amcasının oğlu Aliyê Cîv, büyük oğlu Ahmet ve küçük oğlu Cemal, iki oğlu ile Ruslara esir düşerler. Ruslar bunları alarak beraberinde Trabzon`a götürür. Orada fırsatını bulan Aliyê Cîv küçük oğlu Cemal ile kaçarak köyüne geri döner. Ahmet`den ise haber alınmaz. Rusların esir alarak Rusyaya getirdikleri anlatılmaktadır. Cemal o zaman 20- 22 yaşlarında olup, 1968 de Erzincan muntıkasında olup Pülümüre bağlı olan Birastik (Salkımözü) köyünde ölür”.

Dalkılıç, Rusların eline esir düşen Ali ismindeki bir kişinin akrabasından dinlediklerini şöyle özetliyor:

“Harşıya Lolu(Lolu ,Lolan)aşiretine ait bir Pülümür köyüdür. Bu köyde Cengu diye bir Père vardır(aşiret kolu). Rus-Pülümür savaşında Rusları kovalarken Aliyê Bêzaz Ruslara esir düşer. Aliyê Bêzaz kaçarak üç ay yürüdüktan sonra köyüne varır. Ancak ayakları çürümüştür, bir kaç ay sonra ölür”.

Yaklaşık iki yıl süren Dersimliler ile Rus kuvvetlerinin savaşında her iki taraftan pek çok kişi ölmüş ya da yaralanmıştır. Çarlık Rusya`nın da Ekim 1917 Bolşevik İhtilali çıkınca Rus birlikleri geri çekilmeye başlar. Dersim aşiretleri çekilen Rus kuvvetlerini Erzurum`a kadar takibatlarını sürdürürler.

Dalkılıç`ın Hesenê Khekê Aliyê Senik in oğlundan konuyla ilgili derlemesi şöyledir:

“Hüseyin Bey (Aksu) o zaman kendisine yüzbaşılık rütbesi verilmiş, komut veriyordu, yetkiliydi. Birmu (Eskigedik) köyünden annemin dedesi Silemanê Gilorik Erzurum [Hınıs], Kalecik de vurulur. Oğlu da Erzincan`da vuruldu. Bu kovalama esnasında Boliu aşireti, Askirek (Kocatepe) Köyü`nden meşhur silahşör Seydxan Ağa`nın (Seydxanê Khalik) kardeşi Sori de Erzincan`da vuruldu. Hüseyin Bey (Aksu) kendisi bana anlatmıştı “Biz Rus ordusunu kovalayarak Erzurum`a kadar gittik. Erzurum`da Silemanê Gilorik vuruldu. Kendisi benim iyi arkadaşım. Erzurum`da bir evden bize ateş ediliyordu kim ki o tarafa gidiyorsa peş peşe vuruluyor. Tam 7 kişi vuruldu. Sonra bizden biri ateş etti silah sesi kesildi. İçeri gittiğimizde kapı arkasında eşik bağlamış ve kapının üstünde delik açarak oradan bize ateş eden Ermeni imiş. O olayla ilgili ağıt vardı. Sileman Ağaye mi Erzurumo tepe u tumi/ Ondêra raa çêyi biya, raa olimi. Rahmetli Hüseyin Bey(Aksu) bunu hep söylerdi”.*

Başka bir tanıklıkta aşağıdaki gibidir:

“Bu kovalama surecinde aşağı Dêsim, Mamekiye, Nazimiye ve Pulur (Ovacık) aşiretleri de yardıma gelerek Abbasu aşireti lideri Seyd Rıza, Khuresu (Kureşan) aşiretinin saygın ve ileri gelenlerinden Aliyê Gax, Heyderu(Haydaran) aşireti reisi Xıdırê Ali(Xıdê Alê İsme), Avaşu, Avaşunê Kuru(Kör Avasanlılar) reisi Hüseyin Bey(Aksu), Demenu aşiret reisi Cîvê Khej, Lolu aşiretinden Rıza Beğ, Weliyê Khali ve Arezu(Arezan) aşiretinin büyük bir bölümü ve ileri gelenleri ile bir çok milis kuvvetleri Erzurum`a kadar gider. O zamanki Osmanlı yönetimi tarafından “Cephe Komutanı” sıfatıyla kendilerine köstekli saat, dürbün, tüfek ve ağızlık gibi hediyeler armağan edilir (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Konuyla ilgili başka bir tanıklıkta şöyledir:

* 1. Dönem Erzincan milletvekili.

“Arezu (Arezan) aşireti reisi Mezra köyünden, Sileman Ağa, Silemane Sadik, (Süleyman Ağaya madalya ve bir tüfek hediye edilir) ve Uşenê Ferat Ağa'ya(Sixan, Akdik) köyünden dedemin amcası Hesenê Aliye ve bir çok Arezanlıya. Lolu (Lolan) aşireti Harsi (Kovuklu) köyünden Aliyê Kaf'a, Dağveg (Dağbek) köyünden Welyê Khali,Uşene Aliyê, Xidirê Qemere (Xidê Qem) - Birmu(Birman) aşiretinden Khekilê Xiloriğ`a,Silemanê Xiloğın oğlu'na- Boliu aşireti, Askirek(Kocatepe)köyünden Apile Mursay`ın babası Musayê Boli`ya- - Avaşu, Avaşunê koru(Kör Abasan) reisi Girlevikli 1 . dönem Erzincan Millet Vekili Hüseyin Aksu`ya- Heyderu (Haydaran) aşiret reisi Xıdır Ağaya (Xidê Ale İsme)ye- Usıvu (Yusufan) aşireti reisi Kamer Ağaya- Khuresu(Kureşan) aşireti reislerinden Aliyê Gax`a- Abbaşu, Avaşu reisi Seyd Rıza'ya – Careku (Carekan) aşireti Reisi Mustafa Bey ve bir çok kişiye madalya ve hediyeler verilir”.

Yukarıdaki anlatıyı Sevgen'de ifade eder. Sevgen'e (1999: 9) göre “bu hizmetlerinden dolayı Dersimliler'in bir kısmına harp madalyaları” verilirken Çakmak da (2001:38) “[y]aşlıların anlatımlarına göre Ruslar'ın geri çekilmesinden sonra Erzincan Hükümet Konağı'nda bir tören düzenlendiğini ve Dersimli aşiret liderlerine Mareşal Fevzi Çakmak tarafından [gösterdikleri yararlılıklar sonucunda] madalyalar takıldığını” Munzur Dergisi'nin 5.sayısında dile getirir. Dalkılıç 2001 yılında yaptığı Qurk köyünden bir görüşmecinin “Ben bu madalyaları görmüştüm dedem almıştı. Dedemin kardeşi Tercan da vurulmuş, üzerinde asker resmi ve ay yıldız vardı. Hala eşim saklamaktadır” tanıklığını anlatmıştır.

Dalkılıç'ta Pülümür, Kırmızıköprü, Şixan (Akdik) köyünden dedesinin kardeşi Uşenê Avaşı'nin (1885 doğumlu) I. Cihan Harbinde dört sene askerlik yaptığını ve kendisine başarı belgesi verildiğini, bu belgenin kendisinde bulunduğunu ifade etmiştir.

“Pülümür'ün Ruslardan Kurtuluşu” törenleri geleneksel olarak her yıl düzenlenir. Bu törenlerde 1915'te elde silah savaşan Dersimli savaşçılar temsili olarak Pülümür'ün düşmandan kurtuluşunu canlandırırlar (Aygün, 2010:186).”

SONUÇ

Bu makalede biri mikro diğeri makro olmak üzere iki sonuç yer alır. Mikro sonuç tarih ders kitaplarında yerel ve sözlü tarihin inkar edilmesine ilişkindir. 2012 yılında Doç. Dr. Mustafa Aksoy'un danışmanlığında tamamladığımız doktora tezinde Tunceli bölgesinde yerel ve sözlü tarihin ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkilerinin nasıl olduğunu araştırmıştık. Buna göre, Tunceli'de yerel ve sözlü tarih ile resmi tarih

bazı konularda birbirine tezat bazı konularda da birbirinden ayrı kulvarlarda gittikleri anlaşılmıştı. Öğrencilerin hatta veli ve öğretmenlerin tarih ders kitaplarındaki konuları yerel ve sözlü tarih bilgilerini içeren bir içerikle yeniden düzenlenmesi yönünde talepleri olduğunu dile getirmiştik. Çünkü böylesi tarih kitapları daha doğru olmasının yanında okullarda tarih derslerine olan ilgiyi de arttıracaktı. Fakat aradan geçen yedi seneye rağmen değişen hiçbir şey olmadı. Dersimlilerin Ermeni ve Ruslara karşı kahramanca bir direnişle ortaya çıkardığı Pülümür direnişi Aksoy’unda dikkat çektiği gibi ders kitaplarına konu olmayı başaramadı. Bu da ülkemizde tarih ders kitaplarını hazırlayanların bilimsel sonuçlara ne derece ilgi ve kıymet verdiklerini anlamak açısından başka bir bilimsel sonuç. Umarız ilerleyen zamanlarda bu yanlıştan dönülür, tarih ders kitaplarına halkın önemseydiği tarihi gerçeklerin konulması mümkün olur. Aksoy’un (web2) dediği gibi Tunceli halkı tarih makalelerinde, tarih kitaplarında, lise tarih ders kitaplarında hep Dersim İsyanı ile anılmak yerine gösterdikleri kahramanlıkla anılmak istiyor.

Makalenin makro sonucuna gelecek olursak savaş tarihi yazıcılığı ve sözlü tarih ilişkisi hakkındadır. Buna göre ülkemizdeki tarihçiler arasında savaş tarihi yazıcılığında sözlü kaynakların kullanılmasına yeteri kadar eğilindiği söylenemez. Tek kaynak olarak kabul edilen yazılı belgelerin tarih yazıcılığında yeterli kıstas olarak kabul edilmesine dayanan hegamonik düşüncüyü daha okul sıralarında özümseyen tarihçilerimiz bu alışkanlıklarını değiştirmedikleri sürece yazdıkları tarih kitapları ne kadar yetkin olursa olsun bir tarafları daima karanlıkta kalmaya mahkum eserler olarak görülecektir. Üstelik, diri ve çeşitli olan tarihi, soluk ve tekdüze sunmak da cabası olacaktır. Yerel ve sözlü tarih alanında doktora düzeyinde çalışmış biri olarak yazılı kaynakların sözlü kaynaklarla desteklendiği tarih yazımlarına yönelmenin darboğazdaki tarih yazıcılığına karşı merak ve ilgiyi arttıracığı ve bu türden bir tarih yazıcılığını en doğru tarih aktarımı olarak gördüğümüzü belirtmek isteriz. Umarız ülkemizde günün birinde bu türde bir tarih yazıcılığı boy verip filizlenir.

KAYNAKÇA

Arslan, Y. (2017). Tarih ve Sosyoloji Bölümleri İçin Yeni Arayışlar: Geronto Tarih ve Geronto Sosyoloji. Uluslararası Anadolu sosyal Bilimler Dergisi.C.1. S.1.Ss.5-15.

- Aygün, H. (2010). Dersim 38 Resmîyet ve Hakikat. Ankara: Dipnot.
- Bilgin, A. (2012). Samsun'daki Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle 1974 Kıbrıs Barış Harekatı Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cengiz, D. (2010). Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, İstanbul:Horasan.
- Çakmak, F. (2005). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekatı, (Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven. Genelkurmay.
- Çakmak, H. (2001). Munzur Dergisi, Yıl:2. Sayı: 5.
- Çem, M. (1999). Dersim'de Alevilik. İstanbul: Peri.
- Danacıoğlu, E. (2008). Geçmişin İzleri, Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Dersimi, N. (1997). Kürdistan Tarihinde Dersim. İstanbul: Doz.
- Erdoğan, H. (2009). Tunceli Gerçeği. İstanbul: Ayrikotu.
- Evsile, M. (1996). Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt:12. Sayı:36. Ss. 911-926.
- Fakir, C. (2010). Şimal Yıldızı Son Kore Gazileri. İstanbul: NTV Yayınları.
- Fırat, M. Ş. (1983). Doğu İlleri ve Varto Tarihi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gezik, E. (2000). Alevi Kürtler. Ankara: Kalan.
- Karabekir, K. (1939). Karabekir, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Koşkun Basımevi.
- Kyvıg, D. E. ve Marty, M. A. (2011). Yanıbaşımızdaki Tarih. (Özsoy, M., (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Oğuz, A. (2012). Sözlü Tarih Çerçevesinde Kore Gazilerinin Kore Savaşıyla İlgili Hatıraları. Milli Folklor. Sayı:94, Sayfa: 123-136.
- Sevgen, N. (1999). Zazalar ve Kızılbaşlar. Ankara: Kalan.
- Sılan, N. S. (2010). Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Somersan, S. (2007). Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım.
Özbaran, S. (Haz.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. Ss.368-379. İzmir: Tarih Vakfı.

Özgül, V. (2010). Balabanlılar/Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret. İstanbul: Pan.

Taşkın, Ç. Ve Tuncel, C. O. (2017). Kıbrıs Türk Milli Mücadelesinde Erenköy Direnişi:
Bir Sözlü Tarih Çalışması. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler
Dergisi, C. 18, S. 33, s. 555-586.

Thompson, P. (1999). Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih. Layıkel, Ş. (Çev). İstanbul:
Tarih Vakfı Yurt.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, Devre 1, İctima 2.

Yıldız, Ö. ve Doğramacı, H. (2014). Muğla-Milas Kore Gazilerinin Anıları Işığında Kore
Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme. Tarih Okulu Dergisi. Sayı: 17. Sayfa: 545-570.

Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler
ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918). Osmanlı Tarihi
Araştırma ve Uygulama Dergisi. C:28. S:28. Ss.163-214.

Yuvalı, A. (1985). Tunceli ve Yöresi Tarihi Üzerine. Doğu Anadolu'nun (sosyal,
kültürel,

iktisadi) Meseleleri Simpozyumu Tebliğleri. Mayıs 1985, s.355-366. Ankara:

Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu.

Web1<https://odatv.com/dersimin-iscalci-ruslara-karsi-savasinin-belgeleri-var-1409141200.html> Erişim:21.05.2019

Web2<http://www.milliyet.com.tr/ruslari-puskurten-dersimli-gundem-2437722/>
Erişim:21.05.2019

Web3<https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Aksoy-Tarih-kitaplari-yeniden-yazilmadi/176/37903> Erişim:21.05.2019

Sözlü kaynaklar:

Hayri Dalkılıç'ın sözlü arşiv kayıtları.

1932, Erkek, Altunhüseyin köyü doğumlu

1932, Erkek, Hasangazi köyü doğumlu

1933, Erkek, Harsi köyü doğumlu

1940, Erkek, Tasni köyü doğumlu

1942, Erkek, Salördek köyü doğumlu.

EK 1

Tunceli Pülümür ilçesinde I. Cihan Harbi'nde Dersimli aşiretlerin Ruslara karşı yaklaşık iki sene boyunca süren çarpışmaları sonucu cephede şehit olan 3 Dersimli'ye ait koç başlı mezarlar (Foto Kaynak: Mustafa Aksoy Arşivi).